

Lezing Arnoud Holleman, 8 mei 2008
De ingesproken versie is te beluisteren op www.aaltjekraak.nl

Goedenavond,

Het is vandaag 8 mei 2008. Bijna twee jaar geleden kwam ik voor het eerst in Hardenberg. Op uitnodiging van de gemeente en Kunst&Cultuur Overijssel werden in de zomer van 2006 een 10-tal kunstenaars en ontwerpers uitgenodigd voor een tweedaagse workshop. In het kader van de stadsvernieuwing was er behoorlijk wat geld voor kunst voorhanden. De stad was een grote bouwput en omdat alles letterlijk open lag kon er van alles. Van Kunst am Bau in het LOC tot omgevingskunst langs de Vecht tot kunst die zich richt op sociale participatie van de bevolking. En hoe breng je daar lijn in?

In het achterzaaltje van Café De Herdenberger kregen we steeds vanuit een ander perspectief een blik op Hardenberg aangereikt. Stadsarchitect Chris Zwijs begon met een uitleg over het masterplan Hardenberg. Daarna volgden sprekers die de stad vanuit economisch, ecologisch en recreatief oogpunt beschreven. Als laatste zette stadsarchivaris Arnoud Pullen de stad in een historisch perspectief, en hij was het die vertelde over Aaltje Kraak, de vrouw die vandaag precies 300 jaar geleden in de bedstee haar kandelaar om liet vallen, op zoek naar een lapje stof voor herstelwerkzaamheden. De kaars viel om en weg was de stad! Een hele stad in een paar uur weggevaagd.

Dat riep een vraag op. Na de brand van 1708 is er natuurlijk een compleet nieuwe stad terug gebouwd, anders zaten we hier niet. Een stad met stenen huizen in plaats van hout zodat ze beter bestand zouden zijn tegen de elementen en de tijd, maar wat zagen we daar anno 2006 nog van terug? Eigenlijk niks. Nou is 300 jaar een lange tijd, maar wat zag je dan nog terug van 200 jaar geleden, van 100 of 50 jaar geleden?

Een van de eerste indrukken die je als buitenstaander van Hardenberg krijgt is dat het straatbeeld zeer heterogeen is, waarbij vooral de stadsvernieuwingen van na de oorlog dominant hun stempel drukken. Ze hebben elkaar steeds opgevolgd en elke keer weer tabula rasa gemaakt en ook in 2006 stond er nog veel op de nominatie om te verdwijnen. Zelfs het gemeentehuis, dat nog geen 50 jaar staat, verdwijnt in het kader van de volgende fase in de stadsvernieuwing. Voor Arnoud Pullen, die op het gemeentehuis werkt, moet dat een rare ervaring zijn om straks na de sloop zijn eigen werkplek in het archief bij te zetten. Zo word je geschiedenis waar je zelf bij staat, maar als er om je heen zoveel verandert, en verdwijnt, blijft die geschiedenis dan ook buiten het archief nog beleefbaar?

De vraag naar de aanwezigheid van de geschiedenis is een vraag die natuurlijk overal in Nederland gesteld wordt – en het antwoord ligt voor de hand. Die geschiedenis is opgeofferd aan de vooruitgang, de modernisering, de moderniteit, zeg maar de moderne tijd. Die ging aan ons land aanvankelijk lang voorbij. Nederland was tot het midden van de twintigste eeuw nog grotendeels het boerenland dat het al eeuwen was geweest. Maar dat veranderde na de Tweede Wereldoorlog – en toen ging het hard. De bevrijding deed de geesten kantelen en de wederopbouw bracht ook moderne normen en waarden met zich mee. 'Bij de tijd blijven' werd een belangrijk criterium. Met als gevolg dat niet alleen het platgegooid opnieuw moest worden opgebouwd, maar van de weeromstuit werd alles vroeger of later door het toverstokje van de modernisering aangeraakt.

In Hardenberg zijn daar veel sporen van zichtbaar. Er is flink gebouwd in die tijd met het gemeentehuis als meest opvallende voorbeeld. Gebouwd in 1963 met onmiskenbaar modernistische kenmerken. Zakelijk, functioneel materiaalgebruik en een voetbalveld parkeerruimte voor de deur. Het belichaamt de waarden van de vernieuwing – en met zoveel succes dat het daardoor straks zelf ook weer verdwijnt.

Toch kan die vernietigende uitwerking van de moderniteit niet de volledige verklaring zijn voor de historische kaalslag van Hardenberg. Want in de meeste Nederlandse plaatsen is er tegenover die vernietiging ook een tegenbeweging op gang gekomen, ergens eind jaren zestig. Jongeren groeiden op met steeds meer welvaart en dus steeds meer mogelijkheden om een ander leven op te bouwen dan hun ouders. Dat gaf ongekende mogelijkheden, ze verhuisden uit hun dorpen, volgden opleidingen die voor die ouders onbereikbaar waren geweest en kregen beroepen die een generatie eerder nog niet eens bestonden. Maar bij al die winst kwam ook een verlies. Ze raakten los van de geschiedenis, van hun religie en hun traditie. Ze maakten zich zover los van het verleden dat ze de afstand kregen om te zien dat ze het misten.

Zo begon die generatie aan een manmoedige poging het verleden te behouden waar het nog kon. In de stedenbouw om te beginnen. Dat zijn de wortels van de tegenbeweging, een rebellie gericht op behoud, die zich paradoxaal genoeg vanuit de meest modernen onder ons verspreidde. Denk aan de manier waarop de sloop van panden in de oude binnensteden is afgestopt, door de tegencultuur van de late jaren zestig en de vroege jaren zeventig. Maar denk ook aan de monumentenzorg die daar uit groeide, voor een veel breder publiek. Maar in Hardenberg ligt die balans anders. De tegenstem, die het opneemt voor de traditie voordat de boel verdwijnt lijkt hier minder sterk aanwezig. Er zijn wel veel gedenktekens en plaquettes in de stad, dus er is zeker een historisch besef, maar er gaat een minder grote corrigerende werking vanuit dan gemiddeld in Nederland.

Hoe komt dat?

Een van de eerste visuele indrukken die me op het spoor bracht van een antwoord kreeg ik toen we tijdens de workshop een wandeling maakten door het centrum. In de Marslaan stond een rijtje van vijf jaren zestig-huizen te wachten op de sloop. De bouwnorm was in het centrum tot vierhoog verhoogd dus op die plek voldeden ze niet meer. De grote ramen, die de huizen ooit tot moderne doorzonwoningen hadden gemaakt waren nu dichtgetimmerd. Op het blanke hout van het underlayment stond over de volle lengte van het huizenblok met spuitbus geschreven: Weg met die zooi!

In hoeverre de tekst een breed gedragen standpunt verkondigde weet ik niet, maar voor een buitenstaander zijn dit soort visuele indrukken vormend. Ik ken geen ander voorbeeld in Nederland waar stem en tegenstem zo unisono klinken, waar graffitispuiters zo op hun wenken bediend worden. Normaal gesproken wordt er op zo'n plek geprotesteerd tegen de sloop, is men tegen de vernietiging van het verleden, maar hier was het juist een aanmoediging om de boel plat te gooien.

Toch was Weg met die zooi! een proteststem, want anders hoef je het niet zo groot op ramen en muren te spuiten. Maar waar was het dan een protest tegen? Niet de huidige stadsvernieuwing, want die was er nog niet. Weg met die zooi! is in mijn ogen een protest tegen de vorige stadsvernieuwingen, tegen de vernieuwers uit het verleden. De slordige monopolyspelers uit de jaren 60, die verantwoordelijk waren voor de ontwrichting van het centrum van Hardenberg. Met langdurige gevolgen. Want was het niet met name die bouwimpuls geweest die de kraters in het centrum had geslagen?

Hoe heftig de moderniteit moet zijn ingeslagen zie je op foto's van het pas opgeleverde gemeentehuis. Je ziet de cultuurclash van de naoorlogse wederopbouw. Een enorm gemeentehuis, met alle stijkenmerken van het modernisme, dominant tussen veel kleinere huisjes. In elk trouwalbum in Hardenberg en omstreken is sindsdien de melkbussenwand van de trouwzaal te vinden, waardoor de bruidsparen op de mooiste dag van hun leven ook figuranten werden in een film van Tati, die als geen ander de ver-elendung van het modernisme in zijn films heeft weten te treffen. Als er iets niet eigen was, was dat het wel. Eerst was het te nieuw om je er aan te hechten, niet veel later te ouderwets. Tegenwoordig hangen er vitrages voor.

Weg met die zooi! laat een interessante tournure zien, want de tegenstem tegen de vernieuwing is inmiddels uitgegroeid tot een substantiële corrigerende factor en ook stedenbouwkundigen zijn niet doof voor de menselijke maat gebleken. De Bijlmer is na 40 jaar eindelijk leefbaar gemaakt en ook hier in Hardenberg is het masterplan er vooral op gericht de menselijke maat terug te brengen, door Hardenberg behalve een centrum ook het gevoel van een centrum terug te geven, met een markt in het midden, met referenties aan een organisch gegroeide stadskern door gebruik te maken van verschillende gevels en een streng beleid ten opzichte van winkelerieurs.

Die correctie was hoognodig en heeft ook goed uitgepakt, omdat ze zo grootschalig is en daarom een substantieel gebaar kon maken. Het paradoxale van deze stadsvernieuwing is echter wel dat het wederom nieuw is. Daarmee staat ze nog steeds in dezelfde ontwikkeling van nieuw en beter, met de focus op de noden van vandaag. Het centrum staat vrijwel geheel in het teken van lekker winkelen en bereikbaarheid. Autovrij centrum betekent dus ook dat je met de auto tot de winkels moet kunnen komen. En om de auto's daar te krijgen wordt binnenkort een 19e eeuws huisje aan de Gramsbergerweg geofferd voor de rondweg. Wederopbouw is als term inmiddels afgeschaft, en de stijkenmerken van het modernisme ook, maar na de wederopbouw zijn de hervormingen nooit meer opgehouden. Het heet alleen anders. Reorganiseren, optimaliseren en flexibiliseren leiden er toe dat energiemaatschappijen, kunstacademies, hypotheekfondsen, busmaatschappijen, boekhandels en verpleeginstellingen allemaal opgaan in het uitdijende esperanto van de globalisering: *Essent*, *Avans*, *Obvion*, *Connexion*, *Selexyz* en *Vivium*. Inwisselbare eigennamen met de bijbehorende inwisselbare logo's. Ook in Hardenberg is het wapen met de heilige Stephanus veranderd in een vrolijk, maar onbepaald logo van een juichend mannetje dat aanzet om Hardenberg te 'ontdekken' en 'te beleven'. Een leus die impliciet belooft dat Hardenberg zich elke keer dat je er komt weer als nieuw aan je zal openbaren.

Het is de categorie Twente jezelf en leg dat maar eens uit aan onze voorouders. Zo ontdoen we ons nog steeds met vlijt van het verleden en worden steeds abstracter door en door modern. Dat is goed, en het staat ook niet ter discussie, omdat we niet terug kunnen en willen. Tegelijkertijd heeft het ook iets onbehagelijks want in die acceleratie vooruit blijft er slecht één traditie over: *The tradition of the new*, de traditie van de vernieuwing. Weg met die zooi! herinnert je aan iets waar je eigenlijk liever niet aan herinnerd wilt worden als de boel er net weer fris gedefinieerd bij staat. Ook al is het welgemeend en zeer verdedigbaar, het biedt geen alternatief voor een meer wezenlijke traditie, omdat de traditie van het nieuwe zichzelf steeds weer opblaast. Met haar brandnieuwe verschijning dateert deze stadsvernieuwing automatisch de voorgaande aanpassingen. Neem het winkelpand van Martins Menswear, waar tot 1980 de synagoge stond. Ik denk dat het in de volgende 20, 30 jaar met de waardering voor het pand eerder richting Weg met die zooi! zal gaan, dan dat men zich er zo aan gaat hechten dat het monumentenstatus krijgt. Het is nu niet aan de hand, maar het scenario laat zich al wel uitschrijven, op basis van in het verleden behaalde resultaten die geen garantie geven voor de toekomst.

En de vraag is natuurlijk: Kun je die vicieuze cirkel doorbreken? Kun je een ervaring van traditie en geschiedenis invoeren, ook als dat een modern maaksel is?

Het verleden als bron van houvast, terwijl we er tegelijk steeds meer van losraken. Ik vraag me af op welke manier ik mij als kunstenaar tot die paradox kan verhouden. Want ook de kunst zit gevangen in de *tradition of the new*. Kunst heeft de laatste 150 jaar zelfs steeds voorop gelopen in het omarmen van het nieuwe en afstand nemen van het oude. Kritiek op stadsvernieuwing kan in mijn ogen dan ook geen onderwerp van een kunstuiting zijn. Het zou de plank mis slaan, omdat het 'kritische kunstwerk' een jaren zeventig idee is dat in dezelfde rebellie haar oorsprong vindt als het protest tegen de modernisering van de leefomgeving. En dat is waar je juist weg van wilt.

In plaats van een kritische blik, of een vorm van verbeelding die de schok van het nieuwe voor de zoveelste keer teweeg wil brengen, zou de kunst haar buitenstaanderschap kunnen gebruiken om te proberen boven de situatie uit te stijgen waar we met z'n allen in verkeren, zodat we inzicht kunnen krijgen in het mechanisme van de eeuwige vernieuwing. Al is het maar voor even, voor de duur van een lezing, zodat we daarna met z'n allen weer door kunnen gaan met modern zijn.

Maar hoe doe je dat?

Dat is waar Aaltje Kraak met haar kandelaartje uit de bedstee komt kruipen. Kunst en de manier waarop we met geschiedenis omgaan beginnen namelijk steeds meer op elkaar te lijken. Het draait bij allebei om de ervaring. De distantie waarmee we historische feiten instrumenteel inzetten om een ervaring van het verleden teweeg te brengen, lijkt zo langzamerhand verdacht veel op wat we van kunstervaringen verwachten. Maakbare geschiedenis heeft met kunst gemeen dat het gaat om een georkestreerde ervaring als vervanging van iets waar we eigenlijk met ons verstand niet bij kunnen, maar waar we wel naar verlangen.

Deze eerste Aaltje Kraakdag past in een actuele ontwikkeling waarin geschiedenis een dankbare bron is van belevenis-industrie. Denk aan historische themaparken, VOC schepen die als werkgelegenheidsproject voor probleemjongeren worden gebouwd, re-enactments waarbij hele veldslagen opnieuw worden uitgevoerd, of de heldenstatus van Geert Mak. Als het straks donker is gaan we als het goed is de brand van 1708 symbolisch herbeleven. Het effect daarvan is moeilijk te sturen, maar of het resultaat nu teleurstellend of boven verwachting is, ik kan bij voorbaat al zeggen dat het in de verste verte niet in de buurt komt van de real thing, tenzij het mis gaat natuurlijk. Het is een symbolische nabootsing, die nadrukkelijk kunstmatig is.

Mijn fascinatie voor Aaltje Kraak heeft te maken met het feit dat zij onbereikbaar ver van ons af staat – en toch een smoel heeft. En daarmee dezelfde potentie als de Akse zusjes, de een eiige vierling die het vernieuwde Hardenberg de afgelopen weken met succes in de media 'op de kaart' heeft gezet. De traumatische ervaring van een stadsbrand waarin je alles kwijt raakt wat je lief is, appelleert aan de fantoompijn die hoort bij het afgesneden zijn van de traditie. De stadsbrand geeft de recente stadvernieuwing en de radicale ingrepen in het stadsbeeld van de laatste 50 jaar een perspectief mee van waaruit wij ons kunnen verhouden tot de geschiedenis van alle stadsvernieuwingen, alle grotere en kleinere ingrepen, die er sinds 1708 hebben plaatsgevonden. De dubbelzinnige blik die daardoor ontstaat op verschijnend én verdwijnend cultureel erfgoed, zou als ontwerpqualiteit moeten worden ingezet bij de aanstaande vernieuwingen: het nieuwe gemeentehuis, de upgradering van het Wilhelminaplein en het Vechtpark. Aaltje Kraak hoort om die reden naar mijn overtuiging niet alleen thuis in de folklore van Hardenberg, maar ook op de ontwerptafel, *where the future is being made today*. Het gaat niet om de brand maar om hoe we straks tegen Hardenberg aankijken als de brand voorbij is.